

LINGVISTIK LUG‘ATLARNING AHAMIYATI HAQIDA NAZARIYA

Maxliyo Toshtemirovna Axmedova

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti O'zbek tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada lingvistik lug‘atlarning ahamiyati haqida nazariy fikrlar va bir qancha o‘rganishlar natijasidagi tahlil olib boriladi. Shuningdek, nazariya bir necha yillik tajribaga tayangan holda ko‘rsatgan natijalarga tayanadi va ilmiy munosabatlar atroflicha ko‘rib chiqiladi.

Kalitso‘zlar: lingvistik lug‘atlar, lingvistik nazariya, filologik lug‘atlar, frazeologik va gramatik lug‘atlar.

KIRISH

Hayot, turmush tarzi taraqqiyot va kashfiyotlar yangi-yangi so‘zlar, tushunchalarni dunyoga keltiradi, ba‘zi so‘zlar esa eskirib iste‘moldan chiqadi. Ana shunday dinamik rivojdagi bebaho boyligni o‘z vaqtida tarix zarvaraqlariga muxrlash, tilning oltin sahifalarini durlash bilan to‘ldirib boorish faqat matonatli, zahmatkash, fidokor tilshunos siymolar gagina nasib etadi. Bunday buyuklarning nomi abadiy hurmatda bo‘ladi.

Buning yorqin isboti uchun bobomiz Mahmud Koshg‘iy nomini tilga olish kifoyadir. Uning qariyb 1000 yil ilgari yaratgan turkiy tillar tahliliga bag‘ishlangan “Devonu lug‘atit turk” asari barcha turkey xalqlarning betakror boyligi hisoblanadi. Mahmud Koshg‘ariyning nomi esa tarix sahifalariga abadiy muxrlandi.

Darvoqe, til lug‘at boyligining nisbatan to‘liq tahlili faqat lug‘atlar orqali amalgam oshirilishi mumkin. Lug‘atlar tuzishning nazariy va amaliy sohaları bilan shug‘ullanuvchi fan leksikografiya deb nomlanadi.

ASOSIY QISM

Izohli lug‘atlarda lug‘aviy birliklarning ma‘nosi izohlanadi. Agar lig‘aviy birlik ko‘p ma‘noli bo‘lsa uning barcha ma‘nolari belgilanadi va har bir ma‘nosi izohlanadi. Umumiy izohli lug‘larda so‘zlarning ma‘nosi izohlanadi, ularning Grammatik, stilistik, frazeologik iborada qatnashishi kabi belgi xususiyatlari ko‘rsatiladi. Lug‘aviy birlikning ma‘nosi izohlanadi shunga misol keltiriladi. Izohli lug‘atlarga quyidagi lug‘atlarni misol qilib keltirish mumkin.

O‘zbek tilining yangi izohli lug‘ati, yangi tahrirda chiqarilgan, O‘zbekiston Respublikasi fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi til va adabiyot institute “O‘zbek tilining izohli lug‘ati” 5 jildli bo‘lib, 80 000 dan ortiq so‘z va so‘z birikmasini o‘z ichiga oladi. O‘zbek tilining ushbu izohli lug‘ati keng xronologik doirada o‘zbek tilining butun so‘z boyligini emas, balki hozirgi zamon o‘zbek tilining keng iste‘moldagi so‘z boyligini to‘plash va tavsiflashni o‘ziga maqsad qilib qo‘yadi. Chunki o‘zbek tili XX asrning 2-yarmida, xususan, keyingi o‘z yilda yangi- yangi so‘zlar so‘z shakllari va ifoda vositalari bilan boyidi shu bilan birga, sifat jihatidan ham ancha o‘zgardi. Shunday qilib, lug‘atning asosiy vazifasi hozirgi o‘zbek adabiy tilining so‘z boyligini to‘plash va tavsiflash bilan birga uning meyorlarini belgilash va barqarorlashtirishdan iboratdir. Ayni zamonda u nutq madaniyatining yuksalishiga ham xizmat qiladi.

O'zbek tilining ushbu izohli lug'atini tuzishga kirishishdan oldin katta tayyorgarlik ishlari olib borildi. Badiiy adabiyot namunalariga tayanib, lug'atning leksik asosi-lug'at kartotekasi fondini to'ldirish va boyitishga alohida e'tibor berildi. Chunki tilning boyligi va meyorlari, avvalo, so'z ustalarining asarlarida aks etadi, sayqal topadi. Natijada kartoteka fondida Fitrat, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Hazza Hakimzoda Niyoziydan boshlab to shu kungacha bo'lgan o'zbek yozuvchilari asarlaridan hamda o'zbek tilida nashr etilgan ijtimoiy-siyosiy, ilmiy-tehnika, diniy-falsafiy, ilmiy-ommabop asarlar, darsliklardan, vaqtli matbuot va qisman boshqa tillardan o'zbekchaga qilingan tarjimalardan olingan uch millionga yaqin misol-kartochka to'plandi.

Har qanday milliy tilning asosiy so'z boyligini, shu tilning tarixan rivojlanishi hamda muayyan lug'atni yaratish chog'idagi turg'un holatini lisoniy tizim va nutqiy faoliyat birligida ifoda qiluvchi katta hajmli filologik lug'atlar ulkan madaniy ahamiyatga molile ishlar sifatida baholanishga loyiqdir. Shu bilan birga, ularni keng kitobxonlar qo'lidan tushmay, har doim faol qo'llanish muddati esa, abadiy cmas. Chunki tilning eng harakatchan qismi bo'lgan leksikada, hatto sho'ro davrida, turg'unlik yillarida ham, bir tomondan, so'zlarning eskirishi, ikkinchi tomondan, ularning yangilanishiga olib keluvchi jarayonlar to'xtab qolgani yo'q. Ayni holat, ayni jarayonlarni zamonaviy o'zbek leksikografiyasi tarixida ham kuzatishimiz mumkin. Yuqorida aytilganidek, har qanday tilning rivojlanishida uning leksikasi tez, sezilarli va jiddiy o'zgarishlarga uchraydi.

XULOSA

Lug'atlarning muayyan xalq manaviyati va milliy madaniyatida muhim o'rin egallashi isbot talab qilmaydigan holatdir. Ularda jamiyatning rna'lum davrda erishgan bilinilari aks etadi. Lug'atlar ma'lum ijtimoiy vazifalar bajarishi, jumladan, o'quvchiga muayyan hodisa yolci hola^haqida ma'lumot berishi, uni o'z va o'zga tillardagi so'zlar bilan tanishtirishi, tilni, uning lug'at tarkibini takomillashtirish va tartibga solishga yordam berishi bilan katta ahamiyatga ega bo'lib, doimo zamonaga hamnafas tarzda mukammalashiG borishi zarur. Biroq lug'atlar qanchalik zamonaviy, mukammal bo'lmasin, davrdan ma'lum darajada orqada qolib, so'zlar hamda ular ifodalagan narsa va hodisalar o'rtasidagi u yoki bu o'zgarishlar natijasida yuzaga kelgan yangicha munosabatlarni kechikib qayd etadilar. Bu tushunadi va tabiiy hol.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov. I. A. Barkamol avlod O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. Toshkent: . Sharq, 1998. 62 bet.
2. O'zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. Sharq Oliy ta'lim meyoriy xujjatlar to'plami, 1997. 30 bet.
3. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risidagi" Qonuni. Toshkent: . Sharq, 1997. 10 bet.
4. Umarxo'jaev M. E. Olmon tili leksikologiyasi va frazeologiyasi Andijon, 2010. 152 bet.
5. Умарходжаев М. Умумбашарий тилми ёки атамалар унификациясими? Жн.: филология масалалари, Т., 2004, № 4